

TANYLMÁNYOK

**A FREUDI ELMÉLET ÉS A FASISZTA
PROPAGANDA MINTÁZATA****Theodor W. Adorno*¹

Az elmúlt évtizedekben számos kutatás vizsgálta az amerikai fasiszta agitátorok beszédeinek és brosrúáinak tartalmi és formai sajátosságait. E munkák egy részét a tartalomelemzés módszerével készítették, és L. Lowenthal és K. Guterman foglalta kötetbe őket a *Prophets of Deceit* [A becsapás prófétái] címmel.² A kötetben kirajzolódik egy általános kép, amelynek két fő jellegzetessége van. Az első, hogy néhány bizarr és minden értelemben negatív javaslat kivételével – például „A külföldi bevándorlókat gyűjtőtáborokba kell internálni”, vagy „A cionistákat ki kell telepíteni az országból” –, a fasiszta propagandának az Egyesült Államokban vajmi kevés konkrét, kézzelfogható célja van. Szinte az összes agitátorra igaz, hogy kiáltványaik döntő többségét *ad hominem* címzik. A röpiratokból egyértelmű, hogy a szerzők nem racionális célok

---

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Th. W. Adorno: *Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda*. In: Andrew Arato and Eike Gebhardt (eds.): *The Essential Frankfurt School Reader*. Urizen Books, New York, 1978, pp. 118-137. A kötet szerkesztői néhány soros előszót írtak a tanulmány elé, amely így hangzik: „A tanulmány 1951-ben született, és tömör formában összefoglalja Adorno szerteágazó munkásságát a negyvenes évekből, amellyel a fasizmus tömegpszichológiai alapját kutatta a pszichoanalízis módszerét alkalmazva. Jelentősége abban rejlik, hogy a modern autoritáriánus államok szociálpszichológiai lehetőségeit, feltételeit (és persze korlátait) igyekszik feltérképezni. Az esszé jól illusztrálja továbbá a tömegkultúra frankfurtiánus kritikájának és fasizmus elméletének a kapcsolatát. Adorno gyakran illette a kultúripart és a fasiszta propagandát egy közös jelzővel: »fordított pszichoanalízis«”. (A ford. megjegyzése) A tanulmány számozott jegyzeteit lásd a 29. oldaltól (A szerk.)

ésszerű megfogalmazásával akarnak híveket nyerni, hanem ehelyett pszichológiai módszerekkel kísérleteznek. A fasiszta demagógokra alkalmazott „rabble-rouser” [kb. csőcselék-uszító] kifejezés, mégha kifogásolható is azért, mert a tömeg mint olyan megvetését sugallja, abból a szempontból kétségtelenül találó, hogy kifejezi azt az irracionális, agresszív érzelmektől túlfűtött légkört, amelyet zsebhitleireink tudatosan igyekeznek létrehozni. Természetesen megengedhetetlen, hogy „csőcseléknek” tituláljunk embereket, de mégis el kell ismernünk: az agitátorok célja pontosan az, hogy az embereket csőcselékké változtassa, olyan tömegekké, amelyek hajlamosak a legcsekélyebb politikai célt is nélkülöző erőszakos cselekedetekre, és a pogrom légkörének a megteremtésére. Agitátoraink általános célja, hogy módszeres próbálkozásokkal életre keltsék mindazt, amit Le Bon híres könyve* óta úgy ismerünk, mint „a tömegek lélektanát”.

A kötet tanulmányaiból élénk táruló kép másik sajátossága, hogy a demagógok retorikája, valamint beszédek tartalmi elemei mereven szervezett struktúrába illeszkednek. Ez nemcsak a politikai célok végső egységére igaz (a demokrácia megszüntetése a demokratikus alapelv ellen forduló tömegtámogatás segítségével), hanem a tartalom belső természetére, illetve a mondandó tálalási módjára is. Kis túlzással kijelenthetjük: a különböző agitátorok nyilatkozatai olyannyira hasonlóak, kezdve az ismertebbekkel, mint Coughlin és Gerald Smith le egészen a piti kis vidéki, gyűlölettel házaló szónokocskákig, hogy elegendő közülük egyet alaposan elemezni, és ezzel az összeset megismertük.³ Mi több, maguk az egyes beszédek is olyannyira monoton természetűek, hogy újra és újra ismétlésekbe botlunk bennük, mihelyst feltártuk rendkívül szűkössé eszközkészletüket. Voltaképpen arról van szó, hogy az eszmék kis száma, valamint állandó ismételtetésük az egész demagóg technika lényegét alkotja.

Miközben a beszédek szerkezetének mechanikus jellege és rigiditása szembeszökő és a fasiszta lelkiakat bizonyos aspektusait fejezi ki, az ember nem tudja elhessegetni magától a gondolatot, hogy minden olyan propagandaanyag, amely magán hordozza a fasiszta gondolkodás bélyegét, strukturális egységbe illeszkedik valamilyen totális tudatos vagy tudattalan mögöttes koncepcióval, amely szinte minden egyes szót meghatároz. Érzékelhetően ez a strukturális egység determinálja mind

---

* Magyarul: *A tömegek lélektana*. Franklin-Társulat, Bp. 1913. (A szerk.)

az implicit politikai koncepciót, mind pedig a pszichológiai lényeket. Tudományos figyelmet mindezidáig csupán az egyes propagandaeszközök elkülönült, bizonyos szempontból elszigetelt természete kapott; nevezetesen hangsúlyozták és kidolgozták azok pszichoanalitikus konnotációit. Most, hogy az egyes elemek már tisztán állnak előttünk, figyelmünket magára a pszichológiai rendszerre – talán nem véletlen, hogy a kifejezésről a paranoia téveszmerendzere jut eszünkbe – fordíthatjuk, amely ezeket az elemeket magába foglalja és generálja. Ez már csak azért is indokoltnak látszik, mert ennek hiányában az egyes propagandafogások analitikus értelmezése is némiképpen esetleges és önkényes marad. Egyfajta elméleti vonatkozási rendszer felállítására van szükségünk. Tekintve, hogy az egyes propagandafogások szinte sírnak a pszichoanalitikus interpretációért, logikus módon feltételezhetjük, hogy a keresett vonatkoztatási rendszer nem más, mint az agitátorok általános beállítottságának egy átfogóbb, alapvetőbb pszichoanalitikus elemzése.

Egy ilyen elméleti rendszert már maga Freud is létre hozott *Tömegpszichológia és én-analízis* című könyvében, amely 1922-ben, jóval azelőtt, hogy a fasiszmus problémája akut módon jelentkezett volna, már angolul is napvilágot látott.⁴ Nem túlzás az állítás, hogy Freud, aki alig tanúsított érdeklődést a probléma politikai oldala iránt, pontosan előrevetítette a fasiszta tömegmozgalmak sajátosságait, várható felemelkedésüket, mégpedig pusztán pszichológiai kategóriák segítségével. Ha elfogadjuk, hogy az analitikus tudattalanja érzékeli a páciens tudattalanját, azt is feltételezhetjük, hogy az analitikus elméleti intuícióval képes olyan tendenciák anticipálására, amelyek bár racionális szinten még csak latens állapotban léteznek, egy mélyebb szinten már manifest formát öltöttek. Nem lehet pusztán a véletlen műve, hogy Freud az első világháború után éppen a narcizmusra és az én problémáira fordította figyelmét. A narcizmussal és az én problémáival kapcsolatos mechanizmusok és ösztönkonfliktusok nyilvánvalóan egyre nagyobb szerephez jutnak napjainkban, míg a konverziós hisztériához hasonló „klasszikus” neurózisok, amelyek annak idején a pszichoanalitikus módszer kidolgozásának modelljéül szolgáltak, gyakorló analitikusok megfigyelései szerint ma már jóval ritkábban fordulnak elő, mint Freud idejében, amikor klinikai módszerekkel még Charcot foglalkozott a hisztériával, Ibsen pedig a színdarabjai témájául választotta. Freud felfogása szerint a tömegpszichológia problémája szoros kapcsolatban áll azzal a korunkra oly jellemző pszichológiai nyomorúsággal, melynek